

KÜL TÈGIN YAZITINDA "öyür ermiş" EYLEMİ ÜZERİNE

Zafer ÖNLER¹

ÖZET

Kül Tègin anıtında, yağuru konduқта kisre ańıg bilig anta öyür ermiş, cümlesi içinde yer alan “öyür ermiş” eylemi, başlıca yayınlarda “düşünür imiş” olarak anlamlandırılmıştır. Bu anlamlandırmaya göre eylem ö- (düşünmek) eylem kökünden geniş zamanın rivayeti olarak düşünülmüştür. Ancak metnin bağlamı göz önüne alındığında bu yorumun uygun olmadığı görülmektedir. Söz konusu eylem öy- (yayılmak) eyleminden türemiş ve yayar imiş anlamında olmalıdır. Eski metinlerde “öymek” eylemine rastlanılmamaktadır. Fakat Derleme Sözlüğünde, yayılmak anlamıyla birlikte öymek eyleminin birçok türevi bulunmaktadır. Türkmencede de aynı anlamla öymek eylemi ve türevleri yer almaktadır. Buna göre öyür ermiş yüklemının içinde yer aldığı, yağuru konduқта kisre ańıg bilig anta öyür ermiş, cümlesinin, yakına konduktan sonra kötü düşünceleri o zaman yayarmış biçiminde anlaşılması daha uygun görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Eski Türçe, Orhun Türkçesi, öyür ermiş.

ABOUT THE FINITE VERB “öyür ermiş” IN KUL TÈGIN INSCRIPTION

ABSTRACT

In the inscription of Kul Tègin, the finite verb “öyür ermiş” which takes place in yağuru konduқта kisre

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Prof. Dr. zafer.onler@hotmail.com

añıg bilig anta öyür ermiş sentence, was interpreted as “he has been thinking” in some main reference studies. According to this meaning, the finite verb was thought to consist of the verbal root ö- (to think) and its dubitative of aorist. But, when the context is considered, it is seen that this interpretation is not suitable. The verb mentioned must have been derived from the verb öy- (to be spread) and its meaning must be “he has been spreading”. The verb "oy" was not come across in old texts. But, there are both the verb öymek with the meaning “to be spread” and its derivatives in Compilation Glossary of Turkish. The verb öymek takes place with the same meaning and its derivatives in Turkmen, also. According to this, it is more appropriate to be understood sentence yağuru konduқта kisre añıg bilig anta öyür ermiş -including the finite verb öyür ermiş- as he was spreading evil thoughts after settling closer.

Key words: Old Turkic, Orkhon Turkic, öyür ermiş.

Kül Tëgin yazıtı Güney yüzü beşinci satırda “öyür ermiş” yükleme, hemen bütün yayımlarda “düşünmüş” biçiminde çevrilmiştir. “ö-” (düşünmek) eylemine dayanan bu anlamlandırmanın metnin bağlamı göz önüne alınca mantıksal sıralamaya aykırılık görülmektedir. Dolayısıyla “öyür ermiş” eyleminin farklı bir anlama sahip olması gerekir. Eylemin içinde yer aldığı metin şöyledir:

“bu yerde olurup tabğaç bodun birle (KT/G5) tüzültüm altun kümüş işgiti kuutay buşsuz anca bërür tabğaç bodun sabı süçig ağısı yımşak ermiş süçig sabın yımşak ağın arıp ırak bodunuğ anca yağutr ermiş yağru kontuқта kësre añıg bilig anta öyür ermiş. (KT G6) edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş.”

“Bu yerde oturup Çin halkı ile (KT G.5) (ilişkileri) düzelttim. (Çinliler) altın(ı), gümüş(ü), ipeğ(i) (ve) ipekli

kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. Yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş. (KT G.6) İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş.²

Yukarıda aktarılan metnin bağlamına baktığımızda, Çinlilerin uzakta oturan Türkleri ilkin kendilerine yakın yere yerleşmeye ikna ettikleri, bu yerleşmeden sonra kötülük düşündükleri anlamı çıkmaktadır. Oysa, kötülük planladıkları için yakına yerleşmeye teşvik etmeye çalışmış olmaları gerekir. Kötülük düşündükleri için yakına yerleşmeye teşvik ettikleri açıktır. Yoksa yakında oturdukları için kötülük düşünmemişlerdir. Mantiğa aykırı gelen bu çeviride bir sorun olsa gerektir.

Bundan yola çıkarak “öyür ermiş” yüklemine, “düşünür imiş” değil “yayar imiş” gibi bir anlamı olmalıdır. Dolayısıyla bu yüklem “ö-” (düşünmek) eyleminden değil de “öy-” (yaymak, sinmek, nüfuz etmek) eyleminden türemiş olmalıdır. Eski Türkçe metinlerde “öy-” eylemine rastlanılmıyor ancak Derleme Sözlüğünde bu eylemin çeşitli türevleri yer almaktadır.

Bu tercümedeki mantığa aykırılık, Mehmet Akalın'ın dikkatini çekmiştir. Akalın, metnin bağlamından yola çıkarak bu sözcüğün *ö-* (düşünmek) eyleminden değil de Derleme Sözlüğünde de yer alan *öy-* eyleminden gelmiş olması gerektiğini belirtmiş, Thomsen ve Raddlof'tan başlayarak belli başlı yayınlarda bu eyleme verilen değişik anlamları özetledikten sonra, kendi memleketi olan Sücüllü-Yalvaç-Isparta yöresinde *öy-* eyleminin “Haşhaş yağı vs. gibi şeylerin döküldüğü yere nüfuz etmesi, yerleşmesi, çıkmayacak bir leke teşkil etmesi, yağmurun toprağa

² Tekin, 1988: 20-23.

sinmesi manalarına gelir.” diye açıklamıştır. Akalın, söz konusu cümleyi şöyle çevirmektedir:

“Yakına konduktan sonra kötü bilinç (fesatlık) orada iyice yerleşmiş.” Bu çeviriden “öyür ermiş”in “yerleşmiş” diye aktarıldığı görülmektedir.³

Derleme Sözlüğünde, “öy-” eylemi ile ilgili başlıca şu veriler bulunmaktadır:

Öymek (I) 5. Yağ vb. maddeler düştüğü yerde yayılıp leke yapmak. (Eğridir köyleri- Isparta; Genezin, Avanos- Nevşehir; Bor-Niğde, Ermenek- Konya; Civanyaylağı- Mersin, Çubukbağ, Mut-İçel) (DS 3365);

öymek (I) [öyeşmek] Yağ vb. maddeler düştüğü yerde yayılmak, leke bırakmak (Navdalı, Mut-İçel), öyeşmek (Çorum) (DS Ek I, 4630).

öymek II Yayılmak otlamak, “Koyunlar öydi”. (Tefenni-Burdur) (DS 3366).

öymek (III) Bozmak: “Burası yeni boyandı, çocukların öymemesi için kapıyı kitlemeli” (Peşman, Daday-Kastamonu) (DS 3366).

öymek (IV) İçine geçmek: “Hafif yağan yağmur toprağa iyi öyer.” (Ayaş- Ankara) (DS 3366).

Kastamonu-Daday, Peşman köyünden derlenen, “bozmak”, boyanmış bir yerin ıslak boyasının bozulması anlamındaki veri ile gene aynı köyden derlenmiş “içine geçmek”, sinmek, nüfuz etmek anlamlarındaki veriler de asıl itibarıyla “öymek” (yayılmak, sinmek, nüfuz etmek) eyleminin farklı işlevleridir.

Bunların dışında Derleme Sözlüğünde *öyner* “Tarlada toplu olarak çalışan işçilerin yayıldıkları alan.” (Kuz, Salman, Akkuş-

³ Akalın, 2001: 13-19.

Ordu; Kelkit-Gümüşhane) ve *öyner ağası* “İmeceyle çalışanları yöneten kimse” (Salman-Akkuş-Ordu); (DS 3366), biçiminde iki veri daha bulunmaktadır. Bunlardan *öyner* biçimi, öy-ün-er dönüşlü çatı ve ortaç ekiyle öy- eyleminden türemiş olmalıdır.

Derleme Sözlüğünde yer alan verilerin tümü, *öy-* eyleminin, “yaymak, yayılmak, nüfuz etmek, sinmek, derinine geçmek” gibi anlamlara sahip olduğu görülmektedir. Bu veriler “öy-“ eyleminin temel anlamının, “yayılmak, sinmek, nüfuz etmek,” olduğunu göstermektedir.

Çağdaş Türk Dilleri içerisinde, Türkmencede de *öy-* eylemi ve türevlerine rastlamaktayız:

öyme : *Ayal-gızların başına danınyan yuka yüpek yağlığı.*
(Kadınların-kızların başına örtülen ince, ipek baş örtüsü.)⁴

Başörtüsünün ilk bakışta yaymak eylemi ile ilgisi sorulabilir. Başörtüsü de başın üzerine yayılan bez, kumaş parçasıdır. Nitekim Anadolu’da “yazma” olarak adlandırılan başörtüsü, Eski Türkçede “yay-“ eyleminin diğer bir türevi olan “yaz- (yaymak)” eyleminden türetilmiştir. Ova anlamındaki “yazı” sözcüğü de yaz- eyleminden türetilmiştir; yayılmış, düz arazi anlamıyla.

“Öymek” eyleminin, tarihsel metinlerde görülmeyişi, Anadolu ağızlarından başka, çağdaş Türk dillerinden yalnız Türkmencede tek bir veriyle yer alması, bu sözcüğün Oğuzcaya özgü olabileceğini düşündürmektedir.

Kül Tegin anıtı G5’te geçen *öyür ermiş* yüklemine *düşünürmüş* değil, *yayarmış* anlamında olduğu, anıtın genel bağlamına da daha uygundur. Kül Tegin anıtı doğu yüzünde, birinci Köktürk Kağanlığı dönemi olayları özetlenerek Çinlilerin propagandası ve kışkırtıcılıklarıyla, yöneticilerin birbirine

⁴ Türkmen Dilinin Sözlüğü, 1962.

düşürülmesi sonucunda Çin'in egemenliğine girildiği ve elli yıl Çin egemenliği altında Çin'e hizmet edildiği, asimile olunarak birçok kişinin Çinileştiği anlatılmaktadır ve Türk adlarını bırakarak Çin adlarını aldıkları anlatılmaktadır. Ardından 681 yılında Êlteriş (İlteriş) Kağan önderliğinde Çin'e başkaldırı ve bağımsızlığa kavuşma olayları özetlenmektedir. Geçmişin özetlenmesi, buradaki hata ve zaafların tekrarlanmaması için, ileriye yönelik dersler çıkarılması amaçlanmakta ve geleceğe yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır.

Bilge Kağan'ın geçmişin hatalarından çıkardığı dersler, Çin ile ilişkilerde dikkat edilmesi gereken şeyler konusundaki teşhisler, Türk ve Çin toplumlarının sosyal özellikleri açısından yerinde tespitlerdir.

Çin, tarım ve zanaatların geliştiği toprağa yerleşik bir toplumdur. Türk kavimleri ise göçebe, hayvancı ağırlıklı toplumlardır. Tarım ve zanaata dayalı bir toplum ile göçebe toplumun komşuluğunda, göçebe toplum, yerleşik tarım ve zanaat toplumundan etkilenir. Bu kültürel etkilenme sonucu, giderek asimile olup yerleşik toplumun içinde erimesi sonucunu doğurur. Nitekim elli yıllık Çin egemenliği (630-681) dönemi için anıtta, Çin'in etkisine girmeyi ve asimilasyona uğramışlığı çok açık bir biçimde anlatılmaktadır:

“begleri bodunu tüzsüz için tabgaç bodun tebligin
kürlüğün için armakçısın için inili eçili kiksürtükün
üçün begli bodunlığ yoñaşurtukın için türük bodun
elledik êlin ıçğınu ıdmış kağanladuğ kağanın yitirü
ıdmış tabgaç bodunğa beglik uru oğlın kul boltı eşilik
kız oğlın küñ boltı türük begler türük atın ıtı tabgaçğı
begler tabgaç atın tutupan tabgaç kağanğa körmış..”
(Kül Têgin D 6-8).

(Beyleri ve halkı dürüst olmadığı için, Çin halkı hileci, sahtekâr olduğu için, beyle halkı birbirine düşürdüğü için, aldatıcı olduğu için, büyüklü küçüklü kışkırttığı için Türk halkı yurt edindiği yurdunu yitirmiş, elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını yitirmiş. Bey olmaya layık oğlun Çin halkına kul oldu, kraliçeliğe layık kızın cariyeye oldu. Türk beyler Türk adlarını bıraktı. Çin'deki Türk beyler Çin adlarını alarak Çin kağana hizmet etmişler)

Çin'in kültürel etkisi altında, zamanla Çinleşme örnekleri daha eski tarihlerde de yaşanmıştır. Baykal gölü çevresinde gelerek, III. yüzyılda Çin'i istila eden ve Çin yönetimini ele geçiren Tabgaç Türklerinin zamanla tümüyle Çinleşmeleri, bu durumun örneklerinden biridir.⁵ Tabgaçların Çin yönetimine geçmeleri, Çin'in başka bazı kavimlerce "Tabgaç" olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Nitekim Köktürk anıtlarında Çin'e Tabgaç denmesi de bu nedendir. Köktürk, Çin olarak bu Çinleşmiş Tabgaçları bilmektedirler.

Tarihsel deneyim, Bilge Kağan'a, Çin'e komşu olmanın, onlara yakın yaşamının sakıncalarını görmesini sağlamış. Çin'in, Türkleri etkileme, çeşitli yollarla onları zayıflatıp egemenlikleri altına almamaları için uzakta oturmalarını ve ticari ilişkilerini kervanlarla sürdürmelerini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeler sosyolojik gerçekliğe dayalı, tarihten ders çıkarmanın çok güzel bir örnekleridir.

Bu tarihsel koşullar ışığında tekrar "öyür ermiş" ibaresine dönersek, Çinliler ilkin Türkleri etkileri altına almak, onları egemenlikleri altına almayı düşünüp planlayarak, ilkin yakınlarına yerleşmeye çeşitli yollarla ikna etmeleri, onları yakınlarına yerleştirip kötü düşüncelerini yaymak amacıyla. Dolayısıyla, ilkin düşünüp planlamak, bu yolla yakınlarına yerleştirmek, ondan sonra kötü niyetlerini yaymaya başlamak gerekir. Bunun aksine,

⁵ Jean-Paul Roux, 2012: 65-68.

hiçbir plan olmaksızın onları önce yakına yerleştirip sonra kötülük planlamak ters ve tuhaf bir durum olur. Bu nedenle de anıttaki söz konusu cümleyi şöyle anlamak gerekir düşüncesindeyim:

Süçig sabın yımşak ağın arıp ırak bodunuğ ança yağutır
ermiş yağru çontuğda kêsre añıg bilig anta öyür ermiş.

(Tatlı sözle, yumuşak ipekle kandırıp uzak halkı böylece yakınlaştırmış. Yakına konduktan sonra kötü düşünceleri orada yayarmış.)

KAYNAKÇA

- Akalın, Memet (2001). Köktürk Kitabelerinde Bir Kelime: “Öyür”.
Dil Yazıları (Hazırlayan: Recep Toparlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (2012). *Türklerin Tarihi*. Kabalıcı Yayınları, İstanbul: 8. Baskı.
- Tekin, Talat (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü* (1962). Aşkabat 1962.